

Р. І. Коваленко,кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу системи соціальної безпеки в Україні, її правових засад та викликів, з якими стикається держава в умовах сучасних соціально-економічних змін та євроінтеграційних процесів. Соціальна безпека розглядається як важливий компонент національної безпеки, зокрема через необхідність захисту громадян від соціальних ризиків, таких як бідність, безробіття, втрата працездатності та демографічні проблеми. У статті порівнюються підходи до соціальної безпеки в законах «Про основи національної безпеки України» (2003) та «Про національну безпеку України» (2018). Виявлено, що попередній закон приділяв значну увагу соціальним аспектам, детально визначаючи основні загрози у соціальній сфері, як-от погіршення соціально-економічного становища, безробіття, соціальна нерівність, трудова міграція та демографічні проблеми. Новий закон, ухвалений у 2018 році, має більш загальний характер, акцентуючи увагу на комплексному підході до національної безпеки, але приділяючи менше уваги соціальним питанням, що може призвести до розмивання фокусу на цих проблемах.

Автор наголошує на необхідності додаткового законодавчого регулювання соціальних аспектів безпеки, зокрема шляхом розробки нових нормативно-правових актів або внесення змін до чинних законів для підвищення ефективності системи соціального захисту. Важливим є забезпечення адресності соціальної допомоги та вдосконалення механізмів її надання, включаючи покращення системи оцінки доходів та призначення допомоги. У статті підкреслюється, що для ефективного захисту соціально вразливих категорій населення необхідно регулярно переглядати розміри соціальних виплат з урахуванням інфляції та економічних реалій. Недостатня увага до цих аспектів може послабити соціальну стабільність, що своєю чергою вплине на стійкість держави загалом.

Стаття робить висновок про необхідність посилення координації між державними відомствами для уникнення фрагментації політики у сфері соціальної безпеки та інтеграції соціальних питань у загальну стратегію національної безпеки України.

Ключові слова: соціальна безпека, національна безпека, соціальний захист, соціальні ризики, правове регулювання.

Постановка проблеми. Система соціальної безпеки в Україні є складною і багатогранною, і уряд активно працює над її реформуванням, зокрема, з метою гармонізації з європейськими стандартами. Зусилля спрямовані на спрощення процедур, підвищення доступності та відповідності вимогам ЄС. Однак, незважаючи на прогрес, залишаються проблеми з ефективним правовим регулюванням, особливо в частині комплексного підходу до соціального захисту громадян.

Соціальна безпека є однією з ключових функцій держави, спрямованою на захист громадян від соціальних ризиків та забезпечення гідного рівня життя. В Україні це питання набуває особливої актуальності через поточні соціально-е-

кономічні трансформації, демографічні виклики та процеси євроінтеграції. Для забезпечення стійкої та ефективної системи соціального захисту необхідно адаптувати законодавство до сучасних вимог, підвищувати рівень соціальних гарантій і забезпечувати їх фінансову стабільність, що сприятиме посиленню соціальної безпеки громадян.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство у сфері соціальної безпеки має розгалужену структуру, в основі якої лежить Конституція України. Вона проголошує людину найвищою соціальною цінністю і гарантує основні соціальні права. Стаття 46 забезпечує право громадян на соціальний захист у разі втрати працездатності, безробіття, ста-

рості та інших соціальних ризиків. Статті 47–49 гарантують право на житло, охорону здоров'я, медичну допомогу та безпечне довкілля. Ці конституційні норми забезпечують правову основу для побудови ефективної системи соціальної безпеки в Україні, яка доповнюється кодексами, законами, підзаконними актами та міжнародними договорами [1].

Конституція України закладає фундаментальні принципи соціальної безпеки, визнаючи людину, її права та безпеку найвищою соціальною цінністю. Вона забезпечує базові соціальні гарантії, зокрема право на соціальний захист у разі втрати працездатності, безробіття, старості та інших життєвих ситуацій, а також гарантує право на охорону здоров'я, медичну допомогу і гідний рівень життя. Ці конституційні положення є основою для подальшого розвитку законодавства у сфері соціальної безпеки, спрямованого на захист прав громадян і забезпечення їх соціальних потреб.

Незважаючи на розгалужену структуру законодавства України у сфері соціальної безпеки, існують значні виклики щодо ефективної реалізації цих норм. Основні проблеми включають недостатню координацію між різними законодавчими актами, що призводить до правової невизначеності та ускладнює їх виконання. Також існує потреба в удосконаленні механізмів реалізації конституційних соціальних гарантій, зокрема в сфері соціального захисту, охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. Важливим завданням є адаптація законодавства до сучасних соціально-економічних реалій, зокрема в умовах демографічних викликів та економічних змін. Це дозволить забезпечити більш ефективний захист громадян і відповідність національних стандартів до європейських норм.

Першим актом який слід дослідити в нашій сфері є Закон України «Про основи національної безпеки України» [2], хоча й втратив чинність, відігравав важливу роль у формуванні державної політики в сфері національної безпеки. Соціальна безпека, як одна зі складових національної безпеки, була важливим елементом цього акта, оскільки стабільність суспільства та добробут громадян безпосередньо впливають на стійкість держави. Закон визначав стратегічні цілі, пріоритети та механізми забезпечення соціальної безпеки, акцентуючи увагу на необхідності підтримки соціальної стабільності для забезпечення внутрішньої безпеки країни. Він також окреслював напрямки державної політики для мінімізації соціальних ризиків і під-

вищення рівня соціального захисту населення. Незважаючи на те, що цей закон уже не діє, його положення стали основою для подальшого розвитку концепцій національної та соціальної безпеки в Україні.

Стаття 3 цього закону визначала об'єкти національної безпеки, серед яких зазначалися людина і громадянин та їхні конституційні права і свободи, що свідчить про важливість захисту соціальних прав для стабільності держави. Хоча закон не давав чіткого визначення соціальної безпеки, його положення підкреслювали її роль у забезпеченні стійкості суспільства.

Стаття 6 окреслювала основні напрямки державної політики у сфері національної безпеки, особливу увагу приділяючи соціальній безпеці. Це включало забезпечення соціальної та політичної стабільності, підвищення рівня життя населення, соціальну справедливість та захист вразливих верств населення. Таким чином, Закон вказував на необхідність зміцнення соціальних прав та підтримки добробуту громадян як критично важливих елементів національної безпеки.

Закон України «Про основи національної безпеки України» детально описував загрози національній безпеці у соціальній та гуманітарній сферах. Серед основних загроз, зазначених у статті 7, були погіршення соціально-економічного становища, зростання бідності та соціальної нерівності, безробіття та трудова міграція, демографічна криза, погіршення стану здоров'я населення, зниження рівня освіти та культури. Ці загрози прямо впливають на соціальну стабільність і розвиток країни.

У статті 8 були передбачені заходи щодо нейтралізації цих загроз, які включали підвищення соціальної складової економічної політики. Основними пріоритетами були покращення рівня життя шляхом збільшення заробітної плати та своєчасної виплати соціальних допомог, зниження безробіття, підтримка вразливих верств населення, боротьба з бідністю та майновою нерівністю. Також наголошувалося на зміцненні демографічного потенціалу країни, створенні ефективної системи соціального захисту, охорони здоров'я, захисту прав дітей і цивільного населення під час конфліктів. Таким чином, закон орієнтувався на комплексний підхід до забезпечення соціальної безпеки як важливої складової національної безпеки.

Таким чином Закон України «Про основи національної безпеки України», який втратив чинності 08.07.2018 закладав правові засади державної

політики у сфері соціальної безпеки, визначаючи її як важливу складову національної безпеки. Він встановлював стратегічні цілі, пріоритети та механізми забезпечення соціальної безпеки, а також окреслював основні загрози та способи їх нейтралізації. Закон надавав правові підстави для розробки та реалізації комплексних заходів, спрямованих на підвищення рівня життя, соціальну стабільність і забезпечення соціальної справедливості в Україні. Незважаючи на втрату чинності, цей закон став важливою основою для подальшого розвитку національної політики у сфері соціальної безпеки.

Новий Закон України «Про національну безпеку України», прийнятий 21 червня 2018 року, замінив попередній акт і визначає загальні засади національної безпеки України. У Статті 1 закон дає визначення національної безпеки як захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Стаття 4 вказує, що державна політика в цій сфері охоплює такі напрямки, як воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна, екологічна безпека, а також кібербезпека. Цей підхід підкреслює необхідність комплексного захисту національних інтересів через різні сфери державної діяльності, проте закон має більш загальний характер у порівнянні з попередніми, зосереджуючи увагу на стратегічних цілях і підходах [3].

Проаналізувавши Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003) і порівнявши його з новим Законом «Про національну безпеку України» (2018), можна зробити висновок, що попередній закон більш детально розглядав соціальні аспекти безпеки. Він чітко визначав основні загрози в соціальній та гуманітарній сферах, такі як зростання бідності, безробіття, демографічні проблеми та погіршення здоров'я населення, і встановлював напрямки державної політики для їх нейтралізації. Натомість новий закон більше зосереджується на загальних стратегічних підходах і включає соціальну безпеку в більш загальний контекст національної безпеки, не надаючи їй такої детальної уваги, як це було в попередньому законі. Це відображає тенденцію до акценту на комплексній безпеці держави, але з меншою конкретикою щодо соціальних аспектів.

Таким чином, Закон «Про основи національної безпеки України» від 2003 року приділяв більше уваги соціальним аспектам безпеки,

чітко визначаючи загрози в соціальній сфері та встановлюючи конкретні напрями державної політики для їх вирішення. Він детально розглядав такі питання, як бідність, безробіття, демографічні виклики та погіршення здоров'я населення. Натомість новий Закон «Про національну безпеку України» від 2018 року має більш загальний характер і менше фокусується на конкретних соціальних питаннях, зосереджуючи увагу на загальній концепції національної безпеки, включаючи економічну, інформаційну та воєнну безпеку.

Зміна підходів до розуміння національної безпеки в Україні, що відображена в новому Законі «Про національну безпеку України» 2018 року, свідчить про прагнення до комплексного бачення безпеки, де соціальні аспекти інтегруються в загальну систему національної безпеки. Такий підхід має свої переваги, зокрема, охоплює широкий спектр загроз і підходів до їх нейтралізації. Однак, з іншого боку, менш детальна увага до соціальних аспектів створює ризики для належного регулювання соціальної безпеки, що може призвести до недостатнього врахування специфічних соціальних проблем, таких як бідність, безробіття чи демографічні виклики.

З нашої точки зору, такий підхід може мати негативні наслідки, оскільки відсутність чіткого акценту на соціальній безпеці ускладнює ефективне регулювання цієї сфери. Соціальна безпека є важливою складовою загальної безпеки держави, і її недостатнє врахування може призвести до погіршення добробуту населення, що, в свою чергу, впливає на стійкість держави загалом. Тому, для ефективної реалізації національної безпеки важливо зберігати баланс між комплексним підходом і чітким регулюванням окремих аспектів, включаючи соціальні питання.

Відсутність чіткого визначення соціальних загроз і напрямів державної політики у соціальній сфері в новому Законі «Про національну безпеку України» дійсно може призвести до низки проблем. Зокрема, це може сприяти розмиванню фокусу на соціальних питаннях і недостатній увазі з боку державних органів. Загальний характер закону не забезпечує чітких орієнтирів для розробки конкретних заходів у сфері соціальної безпеки, що створює ризик втрати конкретики в державній політиці. Відсутність чітко визначених соціальних загроз у законі може призвести до їх недооцінки під час формування стратегії національної безпеки, що

є небезпечним для стабільності та добробуту громадян.

Крім того, відсутність конкретних показників соціальної безпеки ускладнює моніторинг і оцінку ефективності державної політики у цій сфері, що може зробити контроль за реалізацією заходів менш прозорим і менш результативним. Менш детальне регулювання соціальних аспектів також послаблює правову основу для розробки відповідних програм і заходів, що може знизити їхню ефективність. Без чіткого визначення соціальної безпеки в законодавстві існує ризик, що політика у цій сфері буде фрагментованою, залежною від різних відомств і не буде належним чином пріоритетизованою в загальній системі національної безпеки.

Загальний характер нового Закону «Про національну безпеку України» дійсно може ускладнити координацію між різними відомствами в питаннях забезпечення соціальної безпеки. Відсутність конкретних механізмів і чітких напрямів державної політики щодо соціальних аспектів безпеки може призвести до недооцінки цих питань і зниження їхньої пріоритетності в загальній системі національної безпеки. Це може негативно вплинути на ефективність регулювання соціальної безпеки та реалізацію заходів, спрямованих на захист громадян від соціальних ризиків.

Для усунення цих недоліків та забезпечення належної уваги до соціальної безпеки, необхідно розробити додаткові нормативно-правові акти або внести зміни до існуючого законодавства. Це дозволить більш детально врегулювати питання соціальної безпеки, забезпечити чіткі показники ефективності та полегшити координацію між різними відомствами. Такі заходи допоможуть уникнути фрагментації політики у сфері соціальної безпеки та забезпечити її інтеграцію у загальну стратегію національної безпеки України.

Наступним нормативним актом, який створює фундаментальну правову основу для забезпечення соціальної безпеки в Україні, встановлюючи мінімальні стандарти соціального забезпечення та механізми їх реалізації є **Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»** [4]. є важливим елементом правової системи, що закладає фундамент для забезпечення соціальної безпеки в Україні. Він визначає ключові державні соціальні стандарти та гарантії, які спрямовані на забезпечення достатнього життєвого рівня для громадян. Закон охоплює

різні сфери життя, від доходів населення до культурних і спортивних послуг, забезпечуючи комплексний підхід до соціального захисту.

Водночас, закон має певні обмеження, такі як відсутність чітких механізмів регулярного перегляду соціальних стандартів та їх індексації відповідно до економічних змін. Він також фокусується на мінімальних стандартах, що може обмежувати можливості для підвищення якості життя понад цей мінімум. Незважаючи на це, закон закладає основи для подальшого розвитку соціальної політики, і його удосконалення могло б підвищити ефективність системи соціального захисту та забезпечити більшу адаптивність до сучасних викликів.

Зважаючи на ці фактори, для досягнення більш ефективної та гнучкої соціальної політики важливо розглянути можливість внесення змін до закону, спрямованих на підвищення його відповідності сучасним соціально-економічним реаліям.

Закони України «Про соціальні послуги»[5], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»[6] і «Про прожитковий мінімум»[7] є ключовими нормативними актами, що формують правову базу соціальної безпеки в Україні. Вони спрямовані на забезпечення соціального захисту громадян, встановлюючи мінімальні стандарти, гарантії та механізми надання соціальних послуг, необхідних для підтримки населення в складних життєвих ситуаціях. Закон «Про соціальні послуги» регулює механізми надання допомоги людям, які перебувають у складних життєвих обставинах, акцентуючи на превентивному характері соціальних послуг. Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» встановлює мінімальні стандарти соціального захисту, які визначають базові соціальні гарантії, зокрема мінімальний розмір оплати праці, пенсій та інших виплат. Закон «Про прожитковий мінімум» регулює величину мінімальних засобів, необхідних для задоволення основних потреб громадян, що служить базою для розробки соціальних програм і виплат. Ці закони є взаємодоповнюючими елементами системи соціальної безпеки, забезпечуючи комплексний підхід до захисту населення. Однак їх ефективність залежить від належної практичної реалізації, зокрема адекватного фінансування, регулярного перегляду стандартів та відповідності до сучасних економічних реалій.

Ще одним із фундаментальних законів, які регулюють сферу соціальної безпеки слід виді-

лити **Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»**[8] є фундаментальним актом, що регулює правові, фінансові та організаційні аспекти соціального страхування, забезпечуючи захист громадян у разі настання страхових випадків, пов'язаних із втратою працездатності або нещасними випадками на виробництві. Закон визначає ключові терміни, механізми надання матеріальної допомоги та соціальних послуг, зокрема допомогу по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, а також страхування від нещасних випадків на виробництві. Важливою складовою закону є встановлення чіткого розміру страхових виплат, які визначаються залежно від ступеня втрати професійної працездатності та середнього заробітку застрахованої особи. Джерела фінансування системи формуються через страхові внески, фінансові санкції, благодійні внески та інші надходження. Закон гарантує соціальний захист громадян у разі виникнення соціальних ризиків, але для забезпечення його ефективності необхідно забезпечити адекватні розміри страхових виплат, стабільне фінансування системи та ефективне управління коштами Фонду соціального страхування. У зв'язку з економічними викликами та змінами на ринку праці система соціального страхування потребує постійної адаптації та вдосконалення, щоб залишатися актуальною та ефективною.

Наступними не мало важливими актами є ключовими є **Закони України «Про пенсійне забезпечення»**[9] та **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»**[10] є ключовими нормативно-правовими актами, що регулюють пенсійне забезпечення громадян. Вони встановлюють чіткі правила щодо призначення та виплати пенсій за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника. Водночас їх ефективність залежить від економічної ситуації та демографічних тенденцій, тому пенсійна система потребує постійного реформування для забезпечення її стійкості та справедливості. Закони «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [11] та «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [12] регулюють надання державної підтримки сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям, спрямованої на покриття витрат, пов'язаних із забезпеченням прожиткового мінімуму. Важливо, щоб ці закони постійно адаптувалися до змін соціально-економічних умов для ефективного захисту прав громадян та забезпечення соціальної безпеки.

Висновки і пропозиції. Закони, що регулюють підтримку вразливих категорій населення, таких як сім'ї з дітьми та малозабезпечені сім'ї, відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки, запобігаючи бідності та соціальному виключенню. Однак їх ефективність значною мірою залежить від того, наскільки адекватно розміри допомоги відповідають реальним потребам сімей. В умовах економічних викликів та інфляції важливо регулярно переглядати розміри допомоги, щоб забезпечити їхню відповідність сучасним економічним реаліям. Без цього соціальний захист може виявитися недостатнім для забезпечення гідного рівня життя вразливих верств населення. Закони, що забезпечують соціальний захист сімей з дітьми та малозабезпечених сімей, створюють важливу правову основу для соціальної безпеки. Однак для їх ефективної реалізації необхідно забезпечити адресність допомоги та вдосконалити механізми її надання, включаючи покращення системи оцінки доходів і процедур призначення допомоги. Постійний моніторинг та адаптація законів до соціально-економічних умов є ключовими для забезпечення їх актуальності й ефективності у підтримці вразливих категорій населення.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
3. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
5. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 20. Ст. 73.
6. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
7. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.
8. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403.

9. Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.
10. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376.
11. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21.11.1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
12. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Офіційний вебпортал парламенту України. Опубліковано 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

Kovalenko R. I. Problems of legal regulation of social security in the context of national security of Ukraine

The article is dedicated to the analysis of the social security system in Ukraine, its legal foundations, and the challenges faced by the state in the context of modern socio-economic changes and European integration processes. Social security is viewed as an important component of national security, particularly due to the need to protect citizens from social risks such as poverty, unemployment, loss of working capacity, and demographic issues. The article compares the approaches to social security in the «Law on the Foundations of National Security of Ukraine» (2003) and the «Law on National Security of Ukraine» (2018). It was found that the previous law paid significant attention to social aspects, clearly defining the main threats in the social sphere, such as the deterioration of socio-economic conditions, unemployment, social inequality, labor migration, and demographic problems. The new law, adopted in 2018, is more general, focusing on a comprehensive approach to national security, but paying less attention to social issues, which may lead to a dilution of focus on these problems.

The author emphasizes the need for additional legislative regulation of social security aspects, particularly through the development of new legal acts or amendments to existing laws to improve the effectiveness of the social protection system. Ensuring the targeting of social assistance and improving the mechanisms for its provision, including enhancing the system for assessing family incomes and assigning aid, is crucial. The article stresses that for effective protection of socially vulnerable groups, it is necessary to regularly review the amounts of social benefits, considering inflation and economic realities. Neglecting these aspects could weaken social stability, which, in turn, would affect the overall resilience of the state.

The article concludes on the necessity of strengthening coordination between government agencies to avoid fragmentation of policy in the social security sphere and to integrate social issues into the overall national security strategy of Ukraine.

Key words: social security, national security, social protection, social risks, legal regulation.